

Веданне ядавітых раслін павялічыць вашы шанцы на выжыванне ў неспадзяванай сітуацыі, дазволіць папярэдзіць атручэнне ў іншых людзей. Асабліва гэта важна, калі вы адправіліся ў падарожжа або на прагулку ў лес, на пікнік або апынуліся па іншай прычыне на прыродзе.

Вывады. ■ Існуе мноства ядомых і ядавітых раслін. ■ Па знешнім выглядзе складана вызначыць, ядомая гэта расліна або не. ■ Толькі веданне і вывучэнне раслін, уважлівасць падчас знаходжання на прыродзе дапамогуць пазбегнуць небяспекі.

Праверым сябе. 1. Плады якіх дзікарослых раслін вы калі-небудзь ужывалі ў ежу? Дзе вы іх бралі? **2.** З якіх дзікарослых раслін вы ці вашыя сваякі, знаёмыя рыхтавалі якія-небудзь стравы? **3.** Якія яшчэ вы ведаеце ядомыя расліны, не названыя ў параграфе? Што з іх можна прыгатаваць? **4.** Якія дзікарослыя ядавітыя расліны, што растуць у вашай мясцовасці, вы ведаеце? **5.** Яды многіх раслін у невялікіх дозах валодаюць лячэбнымі ўласцівасцямі. Па гэтай прычыне ядавітыя расліны — ландыш, красаўку і іншыя выкарыстоўваюць для прыгатавання лекавых прэпаратаў. Як вы лічыце, ці магчыма атручэнне пры выкарыстанні падобных лекаў?

§ 42. Культурныя расліны

Сярод кветкавых раслін ёсць не толькі дзікарослыя, але і **культурныя расліны**. Гэтыя расліны вырошчваюцца чалавекам і выкарыстоўваюцца ім для розных патрэб. У іх насенні, пладах, вегетатыўных органах утрымліваюцца пажыўныя рэчывы, вітаміны і мінеральныя солі. Культурныя расліны з'яўляюцца крыніцай атрымання прадуктаў харчавання для чалавека, вітамінаў, кармоў для жывёл.

Колькасць культурных раслін перавышае 2,5 тыс. відаў. Сярод іх значная роля належыць збожжавым культурам. Збожжавыя культуры — група раслін, якія апрацоўваюцца і даюць збожжа. Яны раздзяляюцца на хлебныя і зернебабовыя. Хлебныя злакі — гэта ў першую чаргу *пшаніца*, *ячмень*, *авёс*, *жыта*, *кукуруза*, *рыс*.

Мал. 205. Пшаніца

Мал. 206. Ячмень

Мал. 207. Авёс

Мал. 208. Жыта

Пшаніца — адналетняя травяністая расліна (мал. 205). Яравую пшаніцу высваюць вясной, а азімую — восенню. Зерне адрозніваецца высокім утрыманнем бялку і вугляводаў. Мука з пшаніцы ідзе на выпяканне хлеба, прыгатаванне кандытарскіх вырабаў. З пшаніцы атрымліваюць розныя макаронныя вырабы. Зерне таксама выкарыстоўваецца на корм жывёлам.

Ячмень (мал. 206). Зерне ячменю шырока выкарыстоўваецца для вырабу ячневых круп, у прыгатаванні піва. З зерня ячменю гатуюць каштоўны канцэнтраваны корм для жывёл. Такі корм багаты на бялок і вугляводы.

Авёс (мал. 207), таксама як пшаніца і ячмень, — адналетняя травяністая расліна. Вырошчваецца ў харчовых і кармавых мэтах. З зерня аўса вырабляюць аўсяную крупу, аўсяныя шматкі (напрыклад, вядомы «Геркулес») і інш. З зерня аўса таксама атрымліваюць аўсянае малако.

Важнай збожжавай культурай у Беларусі з'яўляецца *жыта* (мал. 208). Як і пшаніца, жыта існуе ў дзвюх формах — яравой і азімай. З зерня жыта традыцыйна атрымліваюць муку, якая ідзе на выпяканне хлеба чорных сартоў (жытні хлеб).

У Беларусі таксама вырошчваюць *кукурузу* на зерне, зялёны корм і сілас для жывёл.

Біялагічна збожжавыя культуры адносяць да сямейства Збожжавыя. Збожжавыя маюць полае цыліндрычнае сцябло і вузкія лісты з паралельным жылкаваннем. Дробныя кветкі аб'ядноўваюцца ў простыя суквецці — каласкі. Гэтыя каласкі ўтвараюць складанае суквецце. Калі каласкі сядзяць непасрэдна на галоўнай восі, то гэта суквецце колас. Калі каласкі сядзяць на бакавых галінках галоўнай восі, то яны ўтвараюць суквецце мяцёлку. Усе злакі апыляюцца ветрам. Плод злакаў — зярноўка. У зярноўцы назапашваюцца арганічныя пажыўныя рэчывы — крухмал і бялок.

Мал. 209. Чачавіца

К зернебабовым культурам адносяцца: *гарох, бабы, віка, фасоля, лубін, соя, чачавіца* (мал. 209) і інш. Усе зернебабовыя адносяцца да аднаго сямейства — Бабовыя. Яны характарызуюцца наяўнасцю плода боб. Зернебабовыя культуры вырошчваюцца для атрымання насення з высокім утрыманнем бялку. *Фасоля* і *чачавіца* характарызуюцца высокімі смакавымі і кулінарнымі якасцямі, ужываюцца ў ежу. *Чына, нут, кармавыя бабы, лубін белы і жоўты* выкарыстоўваюцца для вырабу камбінаваных кармоў для жывёл, хоць у некаторых краінах насенне нуту і лубіну беллага ўжываецца ў ежу. *Соя* да нядаўняга часу выкарыстоўвалася ў якасці тэхнічнай алейнай культуры. Сёння ўсё часцей выкарыстоўваецца як кармавая і пажыўная культура. *Гарох* таксама адрозніваецца ўніверсальным выкарыстаннем, яго ўжываюць у ежу і на корм жывёлам.

Асаблівасцю зернебабовых культур з'яўляецца ўключэнне імі ў біялагічны кругаварот азоту паветра. Засваенне азоту адбываецца ў выніку сімбіёзу бабовых раслін з клубеньчыкавымі бактэрыямі. Некаторыя зернебабовыя культуры, напрыклад лубін, вырошчваюць на зялёнае ўгнаенне.

Мал. 210. Агародніна

Мал. 211. Караняплоды

Мал. 212. Садавіна і ягады

Да культурных раслін адносяцца таксама розныя агароднінныя і пладовыя расліны.

Агароднінныя расліны адрозніваюцца высокім утрыманнем вітамінаў і мінеральных рэчываў. Яны з'яўляюцца важным элементам харчавання чалавека. Назавіце агародніну, адлюстраваную на малюнку 210. Агароднінай таксама з'яўляюцца караняплоды (мал. 211): *бручка, дайкон, морква, буракі, радыска, рэпа, пятрушка, сельдэрэй*. Яшчэ да агародніны адносяцца цыбульныя (*цыбуля, часнок*) і ліставыя (*пятрушка, кроп, кінза, рукола, шпінат*) і інш.

Адной з найважнейшых культурных раслін з'яўляецца *бульба*. Яе радзіма — Паўднёвая Амерыка, дзе яна была ўведзена ў культуру каля 14 тыс. гадоў таму. У XVI ст. бульба была завезена маракамі ў Еўропу і спачатку вырошчвалася ў батанічных садах як дэкаратыўная расліна. У бульбяных клубнях назапашваюцца вугляводы (крухмал), мінеральныя рэчывы, бялок і вітамін С. Бульба — карысны і неабходны прадукт харчавання.

Для падтрымання здароўя чалавеку неабходна ўжываць у ежу садавіну і ягады. У нашай краіне найбольш распаўсюджаныя такія **пладова-ягадныя** расліны, як *груша, яблыня, вішня, сліва, алыча, чарэшня, абрыкос, агрэст, маліны, ажыны, парэчкі, суніцы, чарнаплодная рабіна* (мал. 212). Плады гэтых раслін утрымліваюць вітаміны, мінеральныя рэчывы і цукры.

Цукровыя буракі (мал. 213) — асноўная **цукраносная** культура нашай краіны. Буракі — двухгадовая культурная расліна. У першы год у яе фарміруецца караняплод, у якім назапашваюцца пажыўныя рэчывы, перш за ўсё цукар, а кветкі і плады ўтвараюцца на другі год.

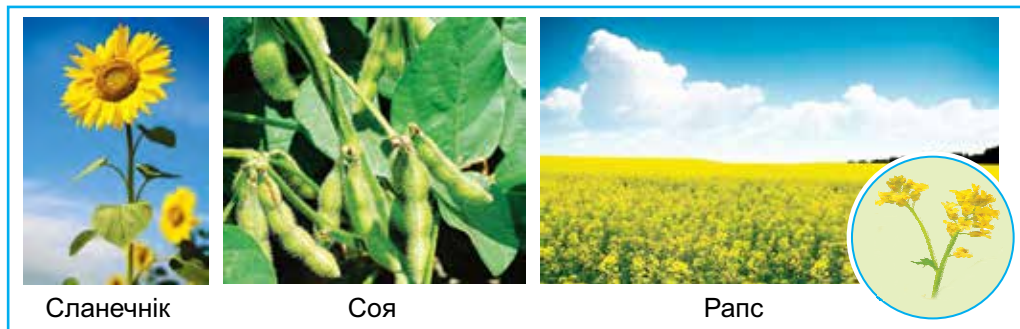

Мал. 213. Цукровыя буракі

Восенню першага года караняплоды збіраюць і адпраўляюць на цукровы завод. Там іх мыюць і дробняць. Са здробненай масы адціскаюць сок, з якога з дапамогай фільтравання, выпарэння і ачысткі атрымліваюць цукар. Цукар выкарыстоўваецца для вытворчасці кандытарскіх і хлебабулачных вырабаў, шакаладу і цукерак, сокаў і він, мармеладу і кансерваванай садавіны.

Важную ролю ў харчаванні чалавека адыгрывае раслінны алей, які атрымліваюць з багатага на алей насення **алейных** раслін: *сланечніку, соі, рапсу* (мал. 214).

Да культурных раслін адносяцца таксама **прадзільныя** (лён) і **кармавыя** (канюшына, люцэрна, лубін, цімафееўка, райграс, купкоўка зборная).

Сланечнік

Соя

Рапс

Мал. 214. Алейныя расліны

Мал. 215. Культурныя дэкаратыўныя расліны

Культурнымі дэкаратыўнымі раслінамі з'яўляюцца многія двухдольныя (*бэз, язмін, ружы, астры, гваздзікі, вяргіні, рудбекіі* і інш.) і аднадольныя (*гладыёлусы, касачы, ландышы, лілеі, нарцысы, цюльпаны* і інш.) (мал. 215).

Вывады. ■ Многія віды кветкавых раслін акультураныя і вырошчваюцца чалавекам. ■ Важнейшыя з культурных раслін — збожжавыя, зернебабовыя, агароднінныя, пладова-ягадныя, цукраносныя, алейныя, кармавыя, прадзільныя і дэкаратыўныя.

? **Праверым сябе.** **1.** Якія расліны называюцца культурнымі? **2.** Якія пладова-ягадныя расліны ёсць у вашым садзе? **3.** Якія агароднінныя расліны растуць у вашай мясцовасці? **4.** Якія расліны вырошчваюць у вашай мясцовасці для вытворчасці расліннага алею? **5.** Якія дэкаратыўныя расліны растуць у двары вашай школы ці дома?

У сховішча для закладкі на захоўванне паступіла розная агародніна і садавіна: грушы, дайкон, суніцы, бульба, цыбуля, морква, агуркі, памідоры, буракі, сельдэрэй, слівы, часнок і яблыкі. Усю прадукцыю трэба захоўваць у розных адсеках сховішча, таму яе трэба падзяліць на групы: клубняплоды, караняплоды, цыбульныя, плады. Правядзіце падзел сельскагаспадарчай прадукцыі і растлумачце вынікі працы.

§ 43. Вырошчванне раслін

Падрыхтоўка насення да сяўбы. Вывучаны раней матэрыял аб саставе і будове насення і ўмовах яго прарастання (гл. § 37—38) мае важнае значэнне для вядзення гаспадаркі. Трэба ўмець падрыхтаваць насенне да сяўбы, правесці сяўбу і догляд за ўсходамі, уборку і захоўванне ўраджаю.

Перад сяўбай неабходна вызначыць усходжасць насення і з яе ўлікам вызначыць норму высева. Пры нізкай усходжасці сяўба гэтым насеннем не праводзіцца. Для сяўбы адбіраюць больш буйное насенне, з вялікім запасам пажыўных рэчываў. Гэта забяспечыць добрае жыўленне праростка за кошт семені. Значыць, расліна будзе лепш развівацца.

Тэрміны сяўбы залежаць ад віду і сорту раслін, вільготнасці і тэмпературы глебы і паветра. Насенне большасці раслін прарастае пры нізкіх дадатных тэмпературах, а некаторыя аддаюць перавагу больш высокім тэмпературам. Гэтая асаблівасць з'яўляецца адной з характарыстык, згодна з якой расліны падзяляюць на холадустойлівыя і цеплалюбівыя.

Сяўба насення. Перад сяўбай (мал. 216) глебу добра ўзрыхляюць, што стварае спрыяльныя ўмовы для прарастання насення. Акрамя гэтага, глеба павінна ўтрымліваць дастатковую колькасць вільгаці для набракання насення.

Мал. 216. Сяўба насення